

Kur'an Meallerinde Bağlama Riayet Etmenin Önemi

Abdulkadir KARAKUŐ*

Öz

İlk dönemlerde Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre içerisinde Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması hususunda herhangi bir problem görünüyor olmasa da Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerden başlayarak günümüze kadar geçen ve hala da devam eden süreç içerisinde, bu kitabın doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunda birtakım sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu ilmin önemli konularından bir tanesi de eskilerin "siyâk" olarak isimlendirdikleri, sözün hangi şartlarda ve hangi ihtiyaca cevap olmak üzere söylendiği "bağlam" meselesidir. Bağlama gereğince önem verilmemesinden dolayı da ayetin gerçek anlamından uzaklaşıp farklı manalara kapı aralanabilmiştir. Kur'an'ı anlamada bağlam göz ardı edildiğinde, doğru yoruma ulaşmak çoğu zaman imkânsız hale gelmiştir. Bu araştırmada, ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi için bağlamın öneminin ortaya konulmasına, Kur'an meallerinde bu hususa ne ölçüde riayet edildiğinin belirlemesine ve konunun ilgili ayetlerden örneklerle izah edilmesine gayret edilecektir. Bunu yaparken de ayetlerin anlamının, yaygın kullanıldığı düşünölen Kur'an meallerinden bazılarıyla mukayeseler yapılacak ve böylece daha zengin anlamlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Mealler, Siyâk, Bağlam.

The Importance of Context in Translating of the Qur'an

Abstract

There is no problem in the understanding and interpretation of the Qur'an during the period when the Prophet was still alive. However, there have been some problems in the correct understanding and interpretation of this book since the period after the Prophet and to the present day. One of the important issues of this science is the context issue under which conditions and the need are mentioned. Due to the lack of importance due to the context, it was possible to move away from the real meaning of the verse and open the door to different meanings. When the context is ignored in understanding the Qur'an, it is often impossible to reach the correct interpretation. In this study, we will try to reveal the importance of the context in order to be able to understand and interpret the verses correctly, to determine the extent to which this point is observed in the Qur'an and to explain the subject with examples from the related verses.

Keywords: Exegesis, Qur'an, Qur'an translations, Siyâq, Context.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı. konevi61@hotmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2387-2402>.

Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Gönderim Tarihi: 25 Ocak 2020. **Kabul Tarihi:** 02 Nisan 2020. **Yayın Tarihi:** 30 Nisan 2020.

Makale Tipi: Araştırma Makalesi.

DOI Numarası: 10.31121/tader.680011.

ATIF: Karakuő, Abdulkadir. "Kur'an Meallerinde Bağlama Riayet Etmenin Önemi". Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER) 4 / 1 (Mart 2020): 93-116.

Giriş

Kur'an'ı anlama ve yorumlama hususunda bağlamın belirlenmesi ve anlamın buna göre ortaya konulması çok önemlidir. Zira bağlama gerekli önemin verilmemesi sebebiyle çoğu zaman gerçek anlamdan uzaklaşıldığı bilinen bir gerçektir. Özellikle yirmi üç yıl gibi uzun bir sürede olayların akışına göre şekillenen vahyin inzal sürecindeki oluşumunu, bağlamından kopararak anlamaya çalışmak, zaman zaman eksik ve yanlış anlamalara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla Allah'ın emir ve yasaklarını, kullarından isteklerinin neler olduğunu bilebilmek için, Kur'an'ın diliyle birlikte bağlamını da bilmek gerekmektedir.¹ Nitekim günümüz meal yazarlarının en büyük eksikliklerinin başında ayetlere dair sahih “bağlam” bilgilerine sahip olmayışları gelmektedir.²

Bağlamın önemini ortaya koyabilmek için önce bağlamdan ne kastedildiğini belirtmek gerekir. “Bu makalede üzerinde durduğumuz, ‘bağlam’ terimi iki şeye atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bunlardan ilki verilen bir kelime veya deyimden kastedilen ya da onun anlamını etkileyen ve Arapçada “سياق” (*siyâk, bağlam*) veya “سياق النص” (*siyâku'n-nass, metnin bağlamı*) olarak tabir edilen husustur. İkincisi ise, son zamanlarda yapılan çalışmalarda durum bağlamı diye ifade edilen, Kur'an'daki herhangi bir ifadeyi çevreleyen koşullar ya da olguları ifade eden husustur. Bu mesele Arap belâgatında “مقام” (*makâm*) diye bilinmekte ve “سياق الموقف” (*siyâku'l-mevkef, durum bağlamı*) olarak adlandırılmaktadır.”³

Konuyu biraz açacak olursak siyâk sözlükte, “ساق – يسوق” (*sâka – yesûku*) fiilinin bir mastarı olup göndermek, sürmek, sevk etmek, salmak gibi anlamlara gelmektedir. Arapçada çarşıya *es-sûk* isminin verilmesi de, malların satılması için buraya sevk edilmesinden dolayıdır.⁴ Nasıl ki çarşıya mal getirmenin gayesi onları satmak ise, sözü sevk etmenin/söylemenin gayesi de onların anlamının ortaya çıkmasıdır. Bu yönüyle siyâk, sözün anlamının ortaya çıkması için gerekli olan şeylerdir.

Anlama ve yorumlama usulünün önemli bir konusunu ifade eden siyâk terimi ortam, bağlam, münasebet ve alâka demektir.⁵ Ayrıca “sözün gelişi, ifade tarzı, üslup, tarz, anlatım biçimi” manalarında kullanıldığı gibi, bir terkip olarak “سياق الكلام” (*siyâku'l- kelâm*) da “sözün gelişi” anlamına gelmektedir.⁶

¹ Yusuf Karadâvî, “Kur'an Tefsirinde İdeal Yöntem”, trc. Muhittin Akgül, *Diyânet İlmî Dergi* 38/3 (2002): 68; Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 240.

² Gıyasettin Arslan, “Türkçe Kur'an-ı Kerim Meallerinde Hedef Dilin Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 36.

³ Muhammad Abdel Haleem, “The Role of Context in Interpreting and Translating the Qur'an”, *Journal of Qur'anic Studies* 20/1 (2018): 47. <https://doi.org/10.3366/jqs.2018.0320>.

⁴ Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr, “Svk”, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10: 166-167.

⁵ Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara: Sidre Yayınları, 1996),

⁶ Ali Bakkal, *Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2009), 12.

Dilbilim açısından “*bağlam*”, “bir ifade veya metinde belirli bir dilbilimsel birimi inceleyen ve takip eden seslerin, kelimelerin veya ibarelerin oluşturduğu bütün anlamına gelmektedir. Zira cümledeki bir kelime, o cümledeki diğer kelimelerle birlikte ve onlarla bütünleşerek, onların da yardımıyla bir anlam ifade eder. İşte kısaca kelimelerin bağlı bulunduğu bu unsurların oluşturduğu bütüne bağlam adı verilmektedir.”⁷

Makâm ise İnsanların sözleri, durumları ve sözlerini çevreleyen yeri veya şartları belirtmektedir. Makâm, hitabın ve muhatabın durumunu bilmek demektir. Temmâm Hassân’ın⁸ (ö. 2011) belirttiği gibi makâm: “Sözün söylendiği zamana hâkim olan ilişki, olay ve sosyal şartların ortaya çıkardığı durumdur.”⁹ Yani makâm; söyleyenin, söze muhatap olanın ve dile getirilecek duygu, düşünce ve hayalin duruma uygun şekilde yerli yerinde söylenmesidir.

Bağlam sözün zincirleme olarak devam etmesi iken, makâm sözün icra edildiği ortamdır. Bir kitap, makale veya söylem orada geçen bir cümlenin bağlamını oluştururken; resmi bir ortam, kutlama, açılış, otobüste giden yolcunun durumu, o ortamlarda geçen diyaloglar açısından makâmı oluşturur.¹⁰ “إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ” “Ben sana cahillerden olmaman için öğüt veriyorum.” (Hûd 11/46) ayetinde her ne kadar literal/lafzi anlamdan “Ben sana cahillerden olmanı öğütlerim” şeklinde bir mana anlaşılabilir olsa da, metnin bağlamından bunun kastedilmediği açıkça fark edilir.¹¹

Bağlam, tefsir ilminin de önemli konularından bir tanesidir. Nitekim âlimler, bağlama dikkat etmeden sadece lafzı anlamaya yoğunlaşarak yapılan tefsirleri yeterli bulmamışlar ve kabul etmişlerdir.¹² Bundan dolayı, Tefsir Usulü ilimlerinde bu konu müstakil olarak yer almasa da metin içi bağlamı ifade etmek için “ayetler ve sureler arası ilişkiler” (münâsebetu’l-ây ve’s-suver) ifadesinin; metin dışı bağlamı ifade etmek için ise “nüzul sebepleri” (esbâbü’n-nüzûl) ifadesinin kullanıldığını söylemek mümkündür.¹³ Ancak terim olarak siyak sözcüğü Kur’an’da “sözün sevk edilişi” anlamında kullanılmadığı gibi nüzul sonrasında da bu anlamda kullanılmamıştır. Terim anlamıyla siyak kelimesi ilk olarak İmam Şafî (ö. 204/820) tarafından *er-Risâle* isimli eserinde kullanılmıştır.¹⁴

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: TDK Yayınları, 1995), 3: 524.

⁸ Arap dünyasında modern dil araştırmalarının öncülerindendir. Hakkında fazla bilgi edinmek için bkz. Türkiye Diyanet Vakfı. “Temmâm Hassan”. Erişim: 5 Temmuz 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/temmam-hassan>.

⁹ Temmâm Hassan Ömer, *el-Liğâtu’l Arabiyye Ma’nâhâ ve Mebnâhâ*, 5. Baskı (Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1427/2006), 337.

¹⁰ İlyas Karşlı – Ahmet Kaplan, “Dilde Anlam ve Karine İlişkisi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2016): 26.

¹¹ Yaşar Daşkıran, “Temmâm Hassân’ın Dil Anlayışı: Karine Teorisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/2 (2015): 150.

¹² Bk. Takiyuddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usulit Tefsir* (Beyrut: Dârü mektebeti’l-hayât, 1490/1980), 33.

¹³ Güven, *Kur’an’ın Anlaşılması*, 247.

¹⁴ Kavramın kullanımının kısa tarihçesi ile ilgili olarak bk. Avnullah Enes Ateş, *Kur’an Yorumunda Siyakın Yeri -Zemahşerî Özgeli-* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2018), 22-27.

Şimdiye kadar “Kur'an ve Bağlam” temalı oldukça fazla araştırma yazısı yayınlanmış ve bağlamın önemine, daha çok teorik olarak vurgu yapılmıştır.¹⁵ Ancak bu makaleyi diğerlerinden ayıran özellik, bağlamın önemini teorik olarak anlatmaktan ziyade, meallerde bağlama ne oranda riayet edildiğini ortaya koymak; bağlama riayet etmenin anlam üzerindeki etkilerini, anlama yaptığı katkıları ve kazandıracığı zenginlikleri örnekler üzerinden göstermeye çalışmaktır. Bu konuda M. A. Abdel Haleem'in kaleme aldığı bir araştırmada,¹⁶ batı dillerine çevrilen Kur'an meallerine göre birkaç ayetin bağlam açısından incelenmesi, bu makaleye de ilham kaynağı olmuş ve makalenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Abdel Haleem bu makalesinde pek çok konuya temas ederken birkaç ayeti de meallerle karşılaştırarak vermiş ve bağlam anlam ilişkisine dikkat çekmiştir. Bu makalede ise konu tamamen muhtelif ayetlerin meallerle karşılaştırılarak, bağlam anlam ilişkisini belirlemeye yönelik olarak belirlenmiştir.

Ele alınan mealler ise, tarafımızca insanların çokça müracaat ettiği düşünülen meallerden seçilmiştir.¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının ve onun bir yan kuruluşu olan Diyanet Vakfının kurumsal kimliğinin, hazırladıkları meallerin halk arasında çokça rağbet göreceği fikrinden yola çıkılarak bu kanaate varılmıştır. Muhammed Esed mealı ise son dönemlerde pek çok meale kaynaklık ettiği göz önüne alınarak seçilmiştir.

1. Bağlam Anlam İlişkisi Çerçevesinde Bazı Ayetlerin Mukayeseli Olarak İncelenmesi

1.1. İsrâ Suresi 94. Ayet

İsrâ suresinde; *وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا* (el-İsrâ 17/94) buyrulmuştur. Ayetin anlamı Kur'an meallerinde şu şekilde verilmiştir:

“Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir.” (*Kur'an Yolu Meal ve Tefsir*)

¹⁵ Bu makalelerin bir kısmından faydalanarak dipnotlarda gösterdik. Diğer birkaç tanesi için bk. Necmettin Gökçür, “Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" ilişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi”, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü* (Ağustos 2009): 333-344; Nihat Uzun, “Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012): 1-28; Mustafa Ünver, “Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet-Elmalı Tefsiri Örneği-”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1 (Nisan 2017): 73-120; Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

¹⁶ Abdel Haleem, “The Role of Context”, 47-66.

¹⁷ Bu meallerden ilki, Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanan Kur'an Yolu Meal ve Tefsir isimli eserdeki meal, ikincisi bizzat Diyanet İşleri Başkanlığınca en son yayınlanan meal ve sonuncusu ise Muhammed Esed'in mealidir. Bu meallerin seçilmesi, çok fazla müracaat edilen mealler olması sebebiyledir. Bu üç mealden başka bir meal incelemeye tabi tutulmamıştır.

“İnsanlara hidayet (Kur'an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, ‘Allah bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?’ demeleri engel olmuştur.” (Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli [DİB Meâlî]*)

“(İşte bunun gibi,) insanlara (bir peygamber eliyle) doğru yol bilgisi geldiği zaman onları (ona) inanmaktan alıkoyan, onların: ‘Allah ölümlü bir insanı mı elçi olarak gönderdi?’ diye itiraz etmelerinden başka bir şey değildir.” (Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*)

Meallerde “النَّاسَ” (insanlar) kelimesi genel anlamda insan cinsine yapılan bir hitap olarak ele alınmış ve bu şekilde mana verilmiştir. Bazı kaynaklarda, Kur'an'ın hitap kalıpları içerisinde “النَّاسَ” kelimesinin genel manada insan cinsini kastettiği belirtilmiş olsa da¹⁸ ayette bahsedilen “النَّاسَ” (insanlar)ın kimler olduğu konusu sadece bu ayete bakarak anlaşılacak bir konu değildir. Bu ayetin muhataplarını anlamak için bağlamı tespit etmek gerekmektedir.

Bu ayetin öncesindeki ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Dediler ki: ‘Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şırl şırl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmediğimiz yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inana- cık değiliz.’ Onlara: ‘Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim.’ de.” (el-İsrâ 17/90-93).

Konumuz olan ayeti bu ayetlerle birlikte okuduğumuz zaman ayetin bağlamını daha kolay tespit edebiliriz. İlk ayetin “وَمَا مَنَعَ النَّاسَ” bölümündeki “النَّاسَ” kelimesinin başında belirlilik edatı olan “harfî tarif” vardır. Bu harf, ya cinsiyedir ve tüm insan cinsini içine alır ya da ahdiyyedir ve bilinen bir insan grubunu kapsar.¹⁹ Ayetteki “النَّاسَ” kelimesinin başındaki harfî tarifin tüm insanları

¹⁸ Celâlüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 2: 43; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 2: 43. Bunun yanında tefsir kitaplarında ilk dönemlerden itibaren ayetteki “النَّاسَ” kelimesine, “kavmini iman etmekten alıkoyan Mekkeli müşrikler” şeklinde anlam verenler de olmuştur. Bk. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1423), 2: 550; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camî'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000), 17: 558.

¹⁹ Cinsiyeye: “Bu türden olan lâm-ı tarif, ahd ifade etmeyip cins ifade eder. Burada başına ل gelmiş olan isim mana yönüyle nekreliğini devam ettirirken lafız yönüyle marife olmaktadır.” Ahdiyyeye: “Nekre bir kelimenin başına gelerek, daha önce manası kapalı ve umum durumda olan nekrenin medlûlünü belirli bir ferde hasredip, kısıtlayarak ona belirlilik sağlar. Bu çeşit ل eklendiği kelimeyi muhatap tarafından bilinen, belirli bir fert haline getirmektedir.” Ayrıca harfî tarif, eklendiği bazı kelimelerde ism-i mevsûl, ivaz (karşılık) ve zâid olarak da bulunmaktadır. Bu konuda fazla bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullâh Cemâleddîn b. Yûsuf b. Ahmedb. Hişâm, *Muğni'l-lebb 'an kutubi'l-e'arîb*, thk. Mâzin el-Mübârek – M. Ali Hamdullah, 6. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1985), 72; Tahsin Deliçay – Sadık Koç, “Arap Dilinde Harf-i Ta'rif”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2002): 196-199; Nejdî Gürkan, “Arapçada ‘El’ Takısı ve Fonksiyonları”, *Ekev Akademi Dergisi* 18 (2004): 357-374; Yılmaz Bidav, *Arap Dilinde Zâid Harfler* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015), 83-84.

kapsadığını varsaydığımızda bunun mümkün olmadığı görülecektir. Çünkü biz biliyoruz ki (geçmişte) birçok topluma insan peygamberler gönderilmiştir ve bütün bir insanlığın “insan peygamber” fikrini tuhaf bulduğu veya bu durumu, inanmamak için bir gerekçe olarak ileri sürdüğü söylenemez.²⁰

Ayrıca daha sonra gelen ayette özellikle Hz. Peygamber’e hitaben “onlara de ki” şeklinde bir hitapla, muhatap olduğu Mekkelilerin melek olmadığı, bundan dolayı da peygamber olarak kendilerine melek gönderilmediği ifade edilmektedir.²¹

Ayetin bağlamını biraz daha genişleterek: “Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsenel!” (el-Hicr 15/7) ve “Dediler ki: Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!” (el-Furkân 25/7) ayetlerini de bağlamın kapsamına kattığımızda, bu ayetin anlamı daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Böylece ayetin, tüm insanlığa değil de bu sözleri söyleyen ve ayette de söz konusu edilen “Mekkeli insanlar”a hitap ettiği daha açık bir şekilde anlaşılacak ve böylece bağlamın belirlenmesiyle daha zengin anlamlara ulaşmak mümkün olacaktır. Bu durumda ayeti; “Mekke müşriklerine hidayet (Kur'an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, ‘Allah bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?’ demeleri engel olmuştur.” şeklinde de anlamlandırabilme imkânı olduğu ortaya çıkacaktır.

O zaman bu kelimenin başındaki harfi tarifi cinsiye olmadığı ve belirli bir insan grubunu kapsadığı, bu insan grubunun da önceki ayetlerde belirtildiği gibi peygamberden pek çok isteklerde bulunan kişiler olan Mekkeli müşrikler olduğu belirgin hale gelecektir.²²

1.2. Meryem Suresi 71. Ayet

Kur'an'da Meryem suresinde: *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا* (Meryem 19/71) buyrulmuştur. Bu ayetin meallerine baktığımızda şu anlamlar karşımıza çıkar:

“İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür.” (Kur'an Yolu Meali)

“(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir işittir.” (DİB Meali)

“Ve sizin her biriniz onu görebilecek bir noktaya varacaksınız: Bu, Rabbin katında yerine getirilmesi gerekli bir hükümdür.” (Muhammed Esed Meali)

²⁰ Abdel Haleem, “The Role of Context”, 52.

²¹ Bk. el-İsrâ 17/95.

²² Aynı anlamı ortaya koyan tefsir kaynakları için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2: 550; Taberî, *Camî'u'l-beyân*, 17: 558; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızüddin en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve bakâiku't-te'vîl)*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beirut: Dâru'l-kalem et-tayyib, 1419/1998), 2: 278. Abdel Haleem, “The Role of Context”, 52'de aynı ayeti ele almış ve bu kanaati ortaya koymuştur.

Bu ayete ilk iki mealde bütün insanların cehenneme uğrayacağı, son mealde ise bütün insanların cehennemi görecek bir yere kadar geleceği şeklinde anlam verilmiştir. Burada asıl mesele ayetteki “sizden”, “içinizden” veya “sizin her biriniz” şeklinde tercüme edilen “مَنْكُمْ” kelimesindeki “siz” zamirinden kimlerin kastedildiğini tespit etmektir. Her üç mealde de bu zamirden kastedilen ismin tüm insanlar olduğu belirtilmiştir. Ayetle ilgili tefsirlerimize baktığımız zaman da, ayetten iyi veya kötü tüm insanların cehenneme girecekleri şeklinde bir anlamın çıkarıldığı ve zamire bütün insanlar anlamı verildiği görülür.²³

Bu kelimedeki “كُمْ” “siz” zamirinden kimlerin kastedildiğini anlamak için bağlama, dolayısıyla önceki ayetlere bakmak gerekmektedir. Çünkü zamir daha önce zikredilmiş bir ismin yerine gelmektedir.

Surenin 66. ayetinde: “وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِثٌ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا” “İnsan, ‘Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?’ diyor.” (Meryem 19/66) buyrulurken dirilmeyi inkâr eden bir insandan bahsedilmekte ve o insanla ilgili olarak “الْإِنْسَانُ” tabiri kullanılmakta ve bu kelime “cinsiye” olarak kabul edilerek, yukarıda kaynakları verilen tefsirlerde tüm insan cinsini içine aldığı var sayılmaktadır. Hâlbuki ayet bağlama dikkat ederek okunduğunda, buradaki “el-insan” tabirinden dirilmeyi inkâr eden kişilerin kastedildiğinin anlaşılması zor olmayacaktır.

Ayetin devamında da aynı kişilerle alakalı şunlar söylenmektedir: “(Dirilmeyi inkâr eden bu) insan, daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?” (Meryem 19/67). “Rabbine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız.” (Meryem 19/68). “Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.” (Meryem 19/69). “Sonra, cehenneme girmeye en layık olanları muhakkak ki en iyi biz biliriz.” (Meryem 19/70).

Bu ayetler düz bir okumaya tabi tutulduğunda görülür ki burada yeniden dirilmeyi inkâr eden bazı insanlardan bahsedilir ve onlara, “siz hiç yokken sizi yaratan Allah, sizi, öldükten sonra da yeniden var edecektir.” şeklinde hitap edilerek yeniden dirilmenin mümkün olduğu ortaya konmakta ve yeniden dirilişi inkâr edenlerin cehennemde diz çöktürülecekleri beyan edilmektedir. Bu bilgiler üzerine ilk başta sözünü ettiğimiz 71’inci ayet okunacak olursa görülecektir ki ayette söz

²³ Bk. Taberî, *Camiu'l-beyân*, 18: 230; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî – Te'vîlâtü ebli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 7: 252; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'zî'l-tenzîl*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 3: 34; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb - Tefsîru'l-kebîr*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'ihyâ't-türâsî'l-Arabî, 1420), 21: 557; Ebû Abdillâh Şemsüddin el-Kurtubî, *el-Câmiu li abkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Etfîş, 3. Baskı (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 11: 136; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 3: 1625. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3: 613'de her insanın potansiyel olarak ameline göre cennete olduğu gibi cehenneme de gidebileceği ifade edilerek zamire bütün insanlar anlamı verilir.

konusu edilen kişiler yeniden dirilişi inkâr eden insanlardır. Bu durumda ayetin mealinin; “İşte bu gruptan olan insanlardan cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.” şeklinde olduğu görülecektir.²⁴ Ayetteki “الْإِنْسَانُ” kelimesinin tüm insanlar olarak yorumlanmasından dolayı üçüncü mealde, “insanların cehennemi görececek bir noktaya gelecekleri” gibi bir yorumlamaya gidilmiştir. Zaten daha sonra gelen ayette de; “Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları (cehennemden) esirgeriz de zalimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırız.” (Meryem 19/72) buyrulurak Rablerine karşı gelmekten sakınanların cehenneme hiç girmeyeceği açık ifadelerle vurgulanmaktadır. Eğer ayetin bu şekilde anlaşılmasına, “herkes cehenneme girecek ve iyiler tekrar çıkarılacaktır” şeklinde yorumlanabileceği noktasında bir itiraz gelecek olursa bu da, “Tarafımızdan kendilerine güzel akıbet takdir edilmiş olanlara gelince, işte bunlar cehennemden uzak tutulurlar.” (el-Enbiyâ 21/101) ayetine ters düşecektir.

Buradaki mesele ayetteki “مِنْكُمْ” kelimesindeki zamirin “tüm insanlar” şeklinde anlaşılmasıdır. Eğer bu kelimedeki zamir bağlama uygun olarak, “dirilişi inkâr eden insanlar” şeklinde anlaşılrsa ayetin anlamı yerli yerine oturacaktır.

1.3. Müddessir Suresi 6. Ayet

Kur'an'da; “وَلَا تَمَنَّؤْ تَسْتَكْبِرُ” (el-Müddessir 74/6) buyrulmuştur. Bu kısa ayetin meallerine baktığımız zaman şu şekilde anlamlarla karşılaşırız:

“Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.” (Kur'an Yolu Meali)

“İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.” (DİB Meali)

“İyilik yapmayı kendine kazanç aracı kılma” (Muhammed Esed Meali)

Ayetteki “تَمَنَّؤْ” fiili burada her üç mealde de “iyilik yapmak” olarak anlaşılmış ve o şekilde tercüme edilmiştir. Aslında ayeti okuduğumuzda akla gelen ilk anlam budur. Fakat ayet bağlamı içerisinde değerlendirildiği zaman karşımıza daha başka bir anlam da çıkar. Bu sure Hz. Peygamber'e hitaben, peygamberlik görevinin verildiği ilk günlerde Müzzemmil suresinden sonra nazil olmuştur²⁵ ve ilk ayetleri: “Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur.” (el-Müddessir 74/1-5) şeklindedir. Ayetin devamında, Hz. Peygamber'den, konunun başında örnek olarak ele aldığımız meallerde de vurgulandığı gibi iyilik yapması

²⁴ Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21: 557.

²⁵ Bk. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4: 644; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, 5: 491; Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 11. Baskı (İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011), 439; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Müddessir Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 463-464. Ayrıca bu sürenin ilk nazil olan sure olduğunu belirten rivayetler de vardır. Bk. Müslim, “İman”, 73; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30: 696.

yani vermesi emredilmektedir. Ancak, ayetin nazil olduğu dönemde, Hz. Peygamber'in başkalarına iyilik yapmak üzere vereceği maddi imkânı yoktur.²⁶

Bu ayeti, Müddessir suresi ile aynı dönemde nazil olan Müzzemmil suresinde²⁷ Allah'ın Hz. Peygamber'e hitaben: "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk!" (el-Müzzemmil 73/2) şeklindeki emri ve: "Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz." (el-Müzzemmil 73/5) ayetiyle beraber değerlendirdiğimiz zaman, görürüz ki, Hz. Peygamber, uhdesine tevdi edilen yükün ağırlığıyla bunalmıştır. Buradaki ağırlığı, vahiyle gelen emirlerin gereğiyle amel etmenin ağırlığı ve vahyin yüklediği sorumluluk²⁸ olarak algılanmalıdır; yoksa vahyin gelmesinin peygambere eziyet veren bir ağırlık olduğunu düşünmek uygun olmasa gerekir. İşte bu durumda kendisine; "وَلَا تَمُنُّنَ تَسْتَكْبِرُ" (el-Müddessir 74/6) denilerek, "Bunları büyük bir külfet görerek gevşeklik gösterme" mesajı ulaştırılmıştır.²⁹ Bu anlam, bağlamsal olarak, bu ayetin hemen peşinden gelen, "وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ" "Rabbinin rızasına ermek için sabret." (el-Müddessir 74/7) ayetiyle de desteklenmiştir. Söz konusu ayet lügat yönünden incelendiğinde de: "Bunları çok görerek gevşeklik gösterme" manasının ortaya çıkmasına müsait olduğu görülecektir. Ayetteki "تَمُنُّنٌ" fiili, "zayıf ip" anlamına gelen "حَبْلٌ مَّئِينٌ" örneğinde de görüleceği gibi "zayıf düşme, gevşeklik gösterme" manasına gelmektedir. Hz. Peygamber de vahyin yüklediği sorumluluk sebebiyle zayıf düşmüş ve zorlanmıştır. Bundan dolayı (el-Müddessir 74/6) ayetindeki "تَمُنُّنٌ" kelimesini, bağlamdan dolayı "zayıflık göstermek" şeklinde anlayanlar olmuştur.³⁰

Hâsılı bu ayet, Kur'an ayetlerinin bağlamında değerlendirilmesiyle nasıl daha farklı ve zengin anlamlar içeren sonuçlara ulaşılabileceğinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

²⁶ Hz. Peygamber'in maddi durumu kendine yetecek düzeydedir. Varlıklı bir aileden olmadığı gibi zenginlikte de hiç gözü olmamıştır. "Nübüvvetinin Mekke döneminde mal varlığında artıştan ziyade azalmalar olduğu hatta kimi zaman bu mal varlığının tamamen tükendiği söylenebilir. Özellikle bi'setin yedinci yılında Mekke müşrikleri tarafından uygulanan ambargo esnasında diğer Müslümanlar gibi Peygamberimiz ve ailesinin de çok sıkıntılara düştükleri, hatta günlerce aç kaldıkları kaynaklarımızda nakledilmektedir." Bk. Ünal Kılıç, "Peygamberimizin Risalet Öncesi Geçim Durumu", *İstem* 4 (2004): 189-200. Ayrıca bk. İmamı Tirmizî, *Şemâil-i Şerîf Tercemesi*, trc. Muhammed Raif Efendi, sad. Bekir Başarıcı (Konya: İhya Yayınları, ts.), 312-323.

²⁷ Müddessir suresi ile Müzzemmil suresinin aynı dönemlerde indiği ile ilgili olarak bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki garâmi'zî't-tenzîl*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 4: 644; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, 5: 482; İslamoğlu, *Kur'an Sürelerinin Kimliği*, 436; M Kâmil Yaşaroğlu, "Müzzemmil Suresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 252.

²⁸ Bk. Taberî, *Camî'u'l-beyân*, 23: 681; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 637-638; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30: 683.

²⁹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, 5: 495'te bu ayetin anlamlarından birinin de "Ey Peygamber! Sakın şerefli ve değerli peygamberlik vazifesinin külfet ve meşakkatini çok görme, bunlara gönül rızası ile katlan" şeklinde olduğuna dikkat çekilmiştir.

³⁰ Bk. İbn Manzur, "Mnn", *Lisânü'l-Arab*, 13: 415; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30: 700. Ayrıca bu ayeti ele alan Abdel Haleem de aynı sonucu ortaya koymuştur. Bk. Abdel Haleem, "The Role of Context", 51-52.

1.4. Kıyâme Suresi 16-19 ve 31-32. Ayetler

1.4.1. Kıyâme 16-19

Kıyâme suresinde söze yeminle başlanmıştır. Kıyamet hadisesinin mutlaka gerçekleşeceği bildirilmiş, o esnada meydana gelecek olan bir takım olaylardan bahsedilmiş ve sonrasında da: “O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.” (el-Kıyâme 75/12). “O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir.” (el-Kıyâme 75/13). “Hatta mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi aleyhine şahittir. (el-Kıyâme 75/14-15) buyrulduktan sonra sure şu şekilde devam etmiştir: ﴿لَا تُحْرَكُ بِهِ لِسَانُكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾ (16) ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ﴾ (17) ﴿فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾ (18) ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾ (19) (el-Kıyâme 75/16-19).

Bu ayetler Kur'an meallerinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kıvıltatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.” (Kur'an Yolu Meali)

“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kıvıltatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.” (DİB Meali)

“(Vahyin sözlerini tekrarlariken) dilini hızla oynatıp durma; çünkü onu (senin kalbine) yerleştirmek ve (gerektiğinde) okutturmak Bizim işimizdir. Böylece, onu telaffuz ettiğimiz zaman, kelimelerini (bütün zihnini vererek) takip et, sonra onun anlamını açıklamak da Bize düşer.” (Muhammed Esed Meali)

Yirminci ayetten itibaren ise ayetler yine kıyamet halleri ile ilgili konulara geri döner ve: “Hayır! Siz dünyayı seviyorsunuz ve ahireti bırakıyorsunuz. O gün bir takım yüzler aydındır.” (el-Kıyâme 75/20-21) buyrulur.

Buraya kadar verdiğimiz ayetleri üç grup olarak tanımlamak mümkündür. İlk grup 12-15'inci ayetler, ikinci grup 16-19'uncu ayetler ve son grup ise 20-21'inci ayetlerdir. Bu ayetler grubunu aynı bağlamda düşündüğümüzde, ikinci grup, bağlamın ifade ettiği anlamdan kopmakta ve farklı bir konudan bahsetmektedir.

Hâlbuki Tefsir Usulü kitaplarımızda *Münasebetü'l-Kur'an* konusu anlatılırken hem ayetler hem de sureler arasında, sanki tamamı bir kelime imiş gibi mantıksal bir anlam ilişkisinden bahsedilir. Sadece birbirini takip eden ayet ve sureler değil, tüm ayet ve surelerin uyumundan; yine, surelerin başlarıyla sonları, bir surenin sonuyla diğer surenin başı arasında dahi anlam bakımından makul ve mantıklı bir uyumdan; hatta Kur'an'ın ilk suresi ile son suresinin arasındaki mana ilişkisinden söz

edilir. Bu söylenenlere de pek çok misaller verilir. Mesela Fâtiha suresinin başında, hamdın Allah'a mahsus olduğu vurgulanırken, surenin sonunda ise hidayeti ancak hamd edilmeye layık bir varlığın verebileceği belirtilerek hidayetin sadece ondan isteneceği dile getirilir. Bakara suresinin hemen başında da müminlere istedikleri hidayetin ellerindeki Kur'an olduğu haber verilir.³¹

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210) Bakara suresinin başıyla sonu arasındaki münasebeti şöyle ifade etmiştir: "Allah Bakara suresinin başında gayba iman eden, namaz kılan ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak edenleri övmüş; surenin sonunda da bunların Hz. Muhammed'in ümmeti olduğunu belirtmiştir. Ayrıca surenin başında gayba imandan söz edip; sonunda da bunun Allah'a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman olduğunu vurgulamıştır."³²

Mesela Vâkıa suresinin sonuyla Hadîd suresinin başı arasında akli ve mantıki bir uyum vardır. Zira Vâkıa suresi: "Öyleyse Ulu Rabbinin adını tesbih et." (el-Vâkıa 56/96) ayetiyle sona ererken Hadîd suresi ise "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir." (el-Hadîd 57/1) ayetiyle başlamaktadır ve ayet ve sureler arası uyum ile alakalı olarak daha pek çok örnek vermek mümkündür. Ancak bu kadarı bile bizim ayetler arası münasebeti anlamamıza yeterlidir.

Kur'an ayetleri arasında böylesine ince, anlamlı ve mantıklı bir uyum mevcut iken, Kıyâme suresinin söz konusu ayetleri arasında ortaya çıkan bu durumu nasıl ifade etmek gerektiği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu ayetlere, yukarıda işaret ettiğimiz şekilde anlam verilmesinden dolayı ortaya çıkan uyumsuzluğa dikkat çekmek üzere bazılarının; "bu sureden bir şeyler eksiltiştir" dedikleri kaynaklarımızda mevcuttur.³³ Eğer ayet bağlamından bağımsız olarak anlamlandırılacak olursa, bu tür uyum problemleriyle karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

Konunun başında ikinci grup olarak verdiğimiz ayetlerde, buradaki hitabın Hz. Peygamber'e olduğu düşünülerek ayetler bu kabule göre anlaşılmaya çalışılmıştır. Kur'an'da aynı anlama gelen başka ayetlerin de olması,³⁴ muhtemelen bu ayetlerin, farklı bağlamlarda başka anlamlar da ifade edebileceğini düşünmeye mani olmuştur. Fakat bağlama baktığımızda bu ayetlerdeki hitabın Hz. Peygamber'e olması daha uzak bir ihtimaldir. Çünkü buradaki muhatap: "O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir." (el-Kıyâme 75/13) ayetinde söz konusu edilen insandır. Zira insan o gün amel defterini eline almış ve: "Şimdi kitabını oku bakalım. Bu gün kendi hesabını yine kendin göreceksin." (el-İsrâ 17/14) ayetinde bildirildiği veçhile amel

³¹ Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1376/1957), 1: 38; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 142; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 41. Baskı (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 202.

³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7: 106.

³³ Bk. Suyûtî, *İtkân*, 2: 141; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 726.

³⁴ "Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. 'Rabbim! İlmimi arttır' de." (Tâhâ 20/114).

defteriyle yüzleşmektedir. Bu yüzleşme sonucunda o insan: “Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. ‘Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.” (el-Kehf 18/49) ayetinde de belirtildiği gibi dünyada yaptığı her şeyin kayıt altına alındığını görecektir. İşte amel defterinde gördüğü kötü amellerin verdiği korku ve heyecanla dili dolaşacak, bunun üzerine kendisine denilecek ki: “Telaşla dilini dolaştırıp durma.” (el-Kıyâme 75/16). “Bütün yaptıklarını bir araya toplayıp onları sana okumak bizim işimizdir.” (el-Kıyâme 75/17). “Biz sana o kitaptan ne okumuşsak onları itiraf et.” (el-Kıyâme 75/18). “Sonra o kitapta olan şeyleri sana tek tek açıklamak bize aittir.” (el-Kıyâme 75/19).³⁵

Bağlama dikkat ederek ayetlere yaklaşma sonucunda elde edilen bu sonuç, Kur'an'ın anlam zenginliklerini günümüze yansıtmaya ve farklı anlam dünyalarıyla buluşmaya kapı aralamaktadır.³⁶

1.4.2. Kıyâme 31-32

Kıyame suresinde, bir takım yüzlerin kararacağından bahsedilir ve bunun sebebi olarak da şöyle buyrulur: (۳۲) وَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى (۳۱) وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (۳۲) (el-Kıyâme 75/31-32)

Bu iki ayete şu şekilde anlam verilir:

“Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı. Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti.” (Kur'an Yolu Meali)

“O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti.” (DİB Meali)

“(Artık son pişmanlık fayda etmez) çünkü (yaşadığı sürece) hakikati kabul etmedi ve (aydınlığa kavuşmak için) namaz kılmadı; tam tersine, hakikati yalanladı ve (ondan) uzaklaştı,” (Muhammed Esed Meali)

Bu iki ayet, bağlamsal olarak bir birinin zıddı olan eylemlerden bahsetmektedir. İkinci ayetten yola çıkacak olursak: “Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti.” (el-Kıyâme 75/32) ayeti birinci ayetin tam aksi anlam ifade etmektedir. Yani, ikinci ayetteki “كَذَّبَ” fiilinin zıddı “صَدَّقَ” fiili, “تَوَلَّى” fiilinin zıddı ise “صَلَّى” fiilidir. “صَلَّى” fiili her zaman namaz kılmak anlamına gelmemektedir. Burada

³⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30: 727.

³⁶ Bu konuda yapılmış muhtelif çalışmalarda da bu makalede ulaştığımız sonuca varılmış ve makalemizde ortaya konulan anlamın daha uygun olduğu kanaati ifade edilmiştir. Bk. Ali Rıza Gül, “Kıyamet Suresi'nin 16-19'uncu Ayetlerine Yüklenen Geleneksel Yorumlar Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003): 69-108. Ayrıca bk. Mustafa Ünver, “Murâdı İlahîye Ulaşma Çabası Ekseninde Kıyâme Sûresi 16-19'un Komşu Âyetlerle İlgisizliği Vehmi Üzerine Bir Mülâhaza”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/14-15 (Haziran 2003): 207-220.

“صَلَّى” fiilinin anlamını bulmak için, ikinci ayetteki fiilin zıt anlamını almak gerekmektedir. Bu sebepten dolayı fiilin anlamı burada “yüz çevirmek” anlamındaki “تَوَلَّى” kelimesinin zıt anlamı olan “yönelmek,” “uymak” ve “boyun eğmek”tir.

Fahreddin er-Râzî de bu ayetteki “sallâ” fiilinin anlamlarından birinin de “tevellâ”nın zıddı olduğunu belirtmiş³⁷ ve Mâtürîdî³⁸ (ö. 333/944) de bu fiile “uymak” ve “teslim olmak” şeklinde mana vermiştir.³⁹ Kur'an'da bu kelimenin kullanımına bakacak olursak, kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığına şahit olmaktadır. Mesela, Râgıb el-İsfahânî⁴⁰ (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) “Onlar şöyle cevap verirler: Biz musallin olanlardan değildik” (el-Müddessir 74/43) ayetindeki “musallin” kelimesinin, “peygambere uyanlar” anlamına geldiğini haber vermiştir.⁴¹

Mâide suresinde: “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının.” (el-Mâide 5/57) buyrulurken ehli kitabın dini alaya almasından ve dini değerler ile oyun oynamasından bahsedilir. Hemen sonrasındaki ayette ise aynı grubun namaza davet edildiğinde bu çağırışı alay ve eğlence konusu yaptıklarından bahsedilir ve “Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır.” (el-Mâide 5/58) buyrulurken “صلاة” kelimesinin anlamı din olarak öne çıkarılır. Her ne kadar “صلاة” kelimesinin anlamı namaz olarak şüyu bulmuşsa da Kur'an'daki kullanımında her zaman namaz anlamına gelmemektedir. Ahzâb suresinde: “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.” (el-Ahzâb 33/56) ayetinde ifade edilen “صلاة” kelimesine namaz anlamı verme imkânı yoktur.

Bu durumda Kıyame suresindeki ayetin anlamının: “O, (Peygamberi) doğrulamamış ve ona uyup teslim olmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti.” (el-Kıyâme 75/32) şeklinde olması, bağlama daha uygun olacaktır.

³⁷ Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30: 736.

³⁸ Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakihtir. Fazla bilgi için bk. Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 146-151.

³⁹ Bk. Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10: 353.

⁴⁰ Tam adı Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî olup Arap dili âlimi, müfessir ve ahlak felsefecisidir. Hakkında fazla bilgi için bk. Ömer Kara, “Râgıb el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 398-401.

⁴¹ Râgıb el-İsfahânî, “Sly”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1412), 492.

1.5. Nebe' Suresi 31-34 ve 40. Ayetler

1.5.1. Nebe' 31-34

Nebe' suresinde, kıyametin mutlaka kopacağı, insanların gruplar halinde Allah'ın huzuruna geleceği, hesaplarının görülmesinden sonra Allah'ın ayetlerini yalanlayanların hali ve karşılaşacakları cezalar açıklanmaktadır. Bundan sonra da hadiste belirtildiği gibi “Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir beşerin aklının [tam olarak] kavrayamayacağı türden nimetler”,⁴² lütuflar ve ikramlardan bahsedilmekte ve Allah'a karşı sorumluluklarının farkında olanlar hakkında şöyle buyrulmaktadır: (en-Nebe' 78/31-34). Bu dört ayet meallerde şu şekilde tercüme edilmiştir:

“İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır. Bahçeler, üzüm bağları; Gencecik yaşıt kızlar; İçki dolu kadehler.” (Kur'an Yolu Meali)

“Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler, üzümler, kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar ve dolu dolu kadehler vardır.” (DİB Meali)

“(Ama) Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyanlar için büyük bir tatmin vardır: Muhteşem bahçeler ve bağlar, müthiş uyumlu harika eşler ve dolup taşan (mutluluk) kadehleri.” (Muhammed Esed Meali)

Yapılan tercümelere göre bu ayetlerde muttakiler için bahçeler bağlar, genç kızlar, yaşıt eşler ve dolu kadehlerden bahsedilir. Bağlar ile bağların üzümlelerinden sıkılmış ve doldurulmuş kadehler arasında tercümelerde genç kızlar, yaşıt eşler diye yer alan “وَكَوَاعِبَ أُنثَرَابٍ” ayeti girmiştir. Bu ayetin bağlam açısından incelenmesi sonucunda farklı anlamlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Ayetlerin ilkinde “muttakiler” ifadesi geçmektedir ve bu kelime hem erkekler hem de kadınlar için kullanılan ortak bir kelimedir. Kur'an'da, kadınlarla ilgili özel bir mesele gündeme getirilmediği sürece, onlara ait müennes zamirler veya kullanımlar devreye sokulmaz. Eğer müzekker bir ifade kullanılmışsa bu, hem erkek hem de kadınları içine almaktadır.⁴³ Dolayısıyla bu ayetlerde hem erkeklerden hem de kadınlardan muttaki olanlar için ortak bir mükâfattan bahsedilecektir.

Bu mükâfat bahçeler bağlar ve dolu kadehler olarak bildirilir. Bu ikisi arasında bir üçüncü mükâfat olarak “وَكَوَاعِبَ أُنثَرَابٍ” mükâfatından bahsedilir. Bu mükâfatın bağlama uygun olması için; erkek ve kadınlar için ortak bir mükâfat olması, bağ ve bahçe ile bağın üzümlelerinden sıkılan suyla

⁴² Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 8; Müslim, “el-Cennetü ve Sıfatü neîmihâ ve ehlihâ”, 2-5.

⁴³ Kur'an'ın hitap tarzına göre eğer hitap umuma aitse kastedilen mana da umumdur. Yani, “namaz kılın emri”, “Allah sizi yarattı”, “Muttakiler”... gibi hitaplar hem kadınları hem de erkekleri kapsamaktadır. Bk. Zerkeşi, *Burbân*, 2: 217; Suyûtî, *İtkân*, 2: 43; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 192.

doldurulmuş kadehlere uygun içerikte olması gibi iki şartın anlam içeriğinde bulunması gerekmektedir.

Yapılmış tercümelere baktığımız zaman bu ayetin, “gencecik yaşıt kızlar” ve “göğüsleri çıkmış genç kızlar” anlamına gelmesi bağlama uygun değildir. Zira muttaki kadınlar için bu ifadenin mükâfat olarak tanımlanacak bir yönü yoktur. Üçüncü meal olan, “müthiş uyumlu harika eşler” tanımlaması ise erkek ve kadınları da içine alması sebebiyle birinci bağlama uymaktadır. Bağlamdaki ikinci şart yönünden ise, bağlardan ve onun üzümlerinin suyuyla doldurulmuş kadehlerden bahsederken araya “genç kızlar”ın veya “eş”lerin girmesi bağlama tam olarak uygun düşmemektedir.

Öncelikle şunu belirtelim Arapça’da “كَوَاعِبٌ” kelimesinin de “أَنْزَابًا” kelimesinin de müzekkeri ve müennesi aynıdır yani bu kelimeler dişilik anlamı taşımamaktadır. Kâbe, etrafında tavaf edilen yer olması münasebetiyle “yuvarlak şekilli” anlamına da gelebileceğinden⁴⁴ hareketle “كَوَاعِبٌ” kelimesine “yuvarlak şekilli olan” anlamının verilmesi bağlam açısından herhangi bir problem ortaya çıkarmayacaktır. Buna göre bir önceki ayette belirtilen üzüm bağlarına atfen; yuvarlakımsı (كَوَاعِبٌ) ve birbirine denk (أَنْزَابًا) anlamı esas alınarak ayetler: “Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edenler için; bahçeler bağlar, hepsi birbirine denk yuvarlak şekilli üzümler ve dolup taşan kadehler vardır.” (en-Nebe’ 78/31-34) şeklinde de anlaşılabilir.

1.5.2. Nebe’ 40

Nebe suresinin son ayetinde şöyle buyrulur:

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا (en-Nebe’ 78/40).

Bu ayet meallerde şu şekilde tercüme edilmiştir:

“Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağız, inkârcının da, ‘Keşke toprak olsaydım!’ diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.” (Kur’an Yolu Meali)

“Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, ‘Keşke toprak olaydım!’ diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık.” (DİB Meali)

“Gerçek şu ki, Biz sizi yakındaki bir azaba karşı uyarmaktayız; insanın ilerisi için yapıp ettiklerini (açıkça) göreceği ve hakikati inkar edenin: ‘Eyyvah, keşke toprak olsaydım..!’ diyeceği Gün(ün azabına)!” (Muhammed Esed Meali)

⁴⁴ Kevâib, كعب (Ka’b) kökünden türemiş, كاعب (Kâib) ism-i fâilinin çoğuludur. Dört köşeli kübik varlıkları ifade eder. Kâbe, ismini, kübik yapısından dolayı bu kelimedenden almıştır. Araplar kübik şekilli olan tüm binaları كعبة (Ka’be) olarak isimlendirir. Bu kelime dairemsi yapıları da kapsamaktadır. Tavafın Hâtim’in dışından yapılması da bunu teyit eder. Ayrıca Ka’be kelimesi, etrafında tavaf edilen; yani yuvarlak tipli odalar olarak da tarif edilir. Bk. İbn Manzûr, “Kab”, *Lisâni’l-Arab*, 1: 718-719.

Bu ayette: “Keşke toprak olsaydım!” diyecek olan inkârcıyı belirten “الْكَافِرُ” (*el-kâfiru*) kelimesinin başında belirlilik edatı olan harfî tarif vardır. Örnek olarak aldığımız her üç mealde de bu edat, inkâr eden tüm insan cinsini içine alacak ve her kâfiri kapsayacak şekilde cinsiye olarak tercüme edilmiştir. Bu durumda bütün kâfirlerin, toprak olduktan sonra dirilmeyi inkâr etmelerinden dolayı “keşke toprak olup kalsaydım” diyeceği anlaşılmakta ve bu anlamın önünde herhangi bir engel de bulunmamaktadır. Ancak buradaki harfî tarif ahdiyye bağlamında kabul edilip ayet buna göre yorumlandığında karşımıza yine bütün kâfirleri bir başka yönden kapsayan farklı bir mana çıkar. Buna göre ayetteki “الْكَافِرُ” kelimesinin, daha öncesinden herkesin çok iyi bildiği bir inkârcıya işaret etmiş olması gerekmektedir. Zira ayet bu inkârcının ahirette “topraktan yaratılmış olma” özlemine dile getirdiğini bildirmektedir. Bağlamı daha iyi belirlemek için konuyla ilgili başka ayetlerden yardım alacak olursak şu ayetler karşımıza çıkacaktır:

“Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” (el-Bakara 2/34).

“Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?’ dedi. (O da) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın’ dedi.” (el-A’râf 7/12).

“İblis, ‘Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın’ dedi.” (Sâd 38/76).

Bu üç ayette de Allah’ın, Âdem’e secde edilmesi şeklindeki emrine uyan meleklerin haricinde, emre itaat etmeyen, kendisinin ateşten yaratıldığını öne sürerek, topraktan yaratılmış bir varlığa secde etmeyeceğini beyan eden ve böylece kâfir olan bir varlıktan; İblisten söz edilmektedir. Bu olay üzerine İblis Allah’ın rahmetinden kovulmuş ve lanetlenmiştir.⁴⁵

O zaman bu varlık, kıyamet gününde amellerin değerlendirilip, varlıkların önceden yapıp ettiklerine bakılıp herkes hakkında karar verileceğinde “keşke ben de topraktan yaratılmış olsaydım, ateşten yaratılmam beni kibre sevk etmeseydi de Allah’ın emrine karşı çıkmaysaydım” diyerek pişmanlık gösterecektir. İşte söz konusu ayette anlatılanlardan biri de budur.⁴⁶

Bu durumda ayetin manası: “Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağız, Şeytanın da, "Keşke ben de toprak(tan yaratılmış) olsaydım (da kibirlenerek imandan vazgeçmeseydim!)" diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı da sizi daha önce uyarmıştık.” (en-Nebe’

⁴⁵ Bk. el-A’râf 7/13; Sâd 38/77.

⁴⁶ Bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 31: 27; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1422), 5: 429; Kurtubî, *el-Câmiu li abkâmi’l-Kur’ân*, 19: 189; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Babru’l-muhît fi’l-efsâr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1420), 10: 391.

78/40) şeklinde de anlaşılabilir. Böylece önemli klasik tefsirlerimizde de anlamlardan birisi olarak vurgulandığı şekilde bir mana zenginliği meydana gelmiş olur.

1.6. Alak Suresi 2. Ayet

Kur'an'da: خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (el-Alak 96/2) buyrulmuştur. Bu ayetin çevirilerine baktığımız zaman şu şekilde mana verildiğini görürüz:

“O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır.” (Kur'an Yolu Meali)

“O, insanı "alak" dan yarattı.” (DİB Meali)

“İnsanı bir yumurta hücrelerinden yaratan!” (Muhammed Esed Meali)

Ayetteki “الْإِنْسَانَ” (*el-insân*) kelimesinin başındaki “el” harfi tarifi, her üç mealde de “cinsiyeye” kabul edilerek “insan cinsi” olarak çevrilmiştir. İlk bakışta bu çeviri bir problem olarak görünmese de, bağlamı göz önüne aldığımızda çevirinin farklı şekillerde de yapılabileceği görülecektir. Zira “كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ” Alak suresi 6'ncı ayetindeki “الْإِنْسَانَ” lafzının, müfessirlerin hemen hepsi tarafından Ebû Cehil'e işaret ettiği yönünde kanaat bildirmeleri ve 6'ncı ve 19'uncu ayetlerin bu kişi hakkında indiğini söylemeleri⁴⁷ göz önüne alındığında, harfi tarifi cinsiyeye olarak değil, “ahdiyye” olarak ele alınması gerektiği noktasında ipuçları vermektedir. Bu durumda “الْإِنْسَانَ” lafzının anlamı genel olarak insan cinsi veya insanlar olmayıp, bilinen bir kişi veya grup olma ihtimali ortaya çıkacaktır.

İbn Manzûr⁴⁸ (ö. 711/1311): “وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا” “Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.” (el-Kehf 18/54) ayetindeki “الْإِنْسَانَ” kelimesinin “kâfir insan”a işaret ettiğini ifade eder.⁴⁹ Zaten Kur'an'ın genel bağlamı içerisinde “الْإِنْسَانَ” kelimesi yirmi beş farklı kişiye atfen kullanılmaktadır. Bunlardan beşini Müslüman kişiler, yirmisini Kureys'in siyasi ve ekonomik gücü

⁴⁷ Bk. Taberî, *Camîu'l-beyân*, 24: 523-524; Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1415), 1217-1218; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5: 502; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32: 219.

⁴⁸ Lisânü'l-Arab adlı ansiklopedik sözlüğüyle tanınan dil âlimi, edip ve Şâfiî fakihidir Fazla bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “İbn Manzûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 171-172.

⁴⁹ İbn Manzûr, “Ens”, *Lisânü'l-Arab*, 6: 10.

elinde bulunduran inkârcı takımı oluşturmaktadır. Bu yirmi inkârcıdan beşini ise meşhur müşriklerden Velid b. Muğîre⁵⁰ (ö. 1/622), Ebû Cehil⁵¹ (ö. 2/624), Nadr b. Hâris⁵² (ö. 2/624), Ukbe b. Ebû Muayt⁵³ (ö. 2/624) ve Übey b. Halef⁵⁴ (ö. 3/625) oluşturmaktadır.⁵⁵

Alak suresi 3'üncü ayette Allah'ın kendi zatını "ekrem" olarak nitelemesinde, bazı rivayetlere göre kendisini çok değerli, şerefli bir kimse olarak tanıtan Ebû Cehil'e bir gönderme vardır⁵⁶ ve burada Allah: "Kerîmlik sıfatı sana değil bana aittir." demektedir. Duhân suresindeki: "ذُنُّكَ إِنَّكَ أَنْتَ" "الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ" "(Madem) sen güçlü ve değerlisin; (o zaman) tat bakalım (azabı)!" (ed-Duhân 44/49) ayeti bu manayı destekler mahiyettedir. Bu bilgi, Alak suresi 3'üncü ayetteki "ekrem" kelimesinin, "cömertlik" yanında "şerefli olmak" anlamına geldiğine, dolayısıyla sürenin ilk beş ayetinin de Ebû Cehil hakkında indiğine işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Bir yoruma göre "ذُنُّكَ إِنَّكَ الْكَرِيمُ" ifadesi söz konusu kâfire yönelik bir tevbih, tahkir, istihfaf ve istihza manası içerir⁵⁷ ve bir bakıma "İzzet ve şeref kim, sen kim?" anlamına gelir.⁵⁸

⁵⁰ Tam adı Ebû Abdışems el-Velid b. el-Mugîre b. Abdillâh el-Mahzûmî'dir. İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından. Fazla bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Velid b. Mugîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 33-34.

⁵¹ Asıl adı Ebû'l-Hakem Amr b. Hişâm b. Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî'dir. Ebû Cehil ismiyle anılır. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların azılı düşmanlarından. Fazla bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 117-118.

⁵² Tam adı en-Nadr b. el-Hâris b. Alkame b. Kelede el-Kureşî'dir. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların azılı düşmanlarından. Fazla bilgi için bk. İrfan Aycan, "Nadr b. Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 280-281.

⁵³ Tam adı Ebû'l-Velid Ukbe b. Ebî Muayt b. Ebî Amr b. Ümeyye el-Ümevî'dir. Hz. Peygamber'in ve İslâm'ın azılı düşmanlarından. Fazla bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Ukbe b. Ebû Muayt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 63-64.

⁵⁴ Tam adı Übey b. Halef b. Vehb el-Cumahî'dir. Hz. Peygamber'in ve İslâm'ın azılı düşmanlarından. Fazla bilgi için bk. Ahmet Önkâl, "Übey b. Halef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 272.

⁵⁵ el-insan kelimesinin yirmi beş farklı kullanımı şu şekildedir: 1- Âdem 2- Âdemoğulları 3- Ebû Bekir 4- Sa'd b. Ebû Vakkâs 5- Velid b. Muğîre 6- Kart b. Abdullah 7- Ebû Cehil 8- Nadr b. Hâris 9- Bersisa el-Âbid 10- Bedî' b. Verkâ 11- Ahnes b. Şüreyk 12- Esved b. Abdülesed 13- Ayyâs b. Ebû Rebîa 14- Kelde b. Üseyd 15- Ukbe b. Ebû Muayt 16- Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib 17- Utbe b. Ebû Leheb 18- Ady b. Rebîa 19- Utbe b. Rebîa 20- Ümeyye b. Halef 21- Übey b. Halef 22- Hâris b. Amr 23- Ebû Huzeyfe b. Abdullah 24- Ebû Leheb b. Abdülzazâ 25- Kâfir kişi. Bk. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, "Bâbü'l-insân", *Nüzhbetü'l-'A'yûni'n-nevâzîr fî ilmi'l-vüçûbi ve'n-nezâir*, thk. M. Abdulkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'l-risâle, 1404/1984), 176-183.

⁵⁶ Ebû Cehil Hz. Peygamber'e hitaben: 'Mekke ve havalisindeki şu dağlar arasında benden daha kerîm/şerefli, değerli bir kimse yoktur. Sen ve Rabbin benim gibisini var edemezsiniz.' dediği rivayet edilmektedir. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27: 664. Ayrıca bk. Taberî, *Cami'l-beyân*, 22: 48; Ebû İshâk Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 8: 356; Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mevîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 4: 92; Vahidî, *el-Veçîz*, 986; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi'l-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1422), 4: 94; Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr. (b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1417/1997), 7: 236; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16: 151; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 10: 508.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27: 664; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4: 94; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 7: 236; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16: 151.

⁵⁸ Mustafa Öztürk – Hadiye Ünsal, "Evvelü Mâ Nezel Meselesi Bağlamında Erken Dönem Mekki Surelerin Kavram ve Anlam Dünyası", *Kur'an Nüzfûlüniin Mektebe Dönemi Sempozyumu Bildirileri (Çorum, 29 Haziran – 01 Temmuz 2012)*, ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 135-136.

Surede: “Kalemle (yazmayı) öğreten” (el-Alak 96/4) buyrulması, “الْإِنْسَانَ” olarak bahsedilen kişinin daha önceden okuma yazma biliyor olmasını akla getirir. Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmediğinden⁵⁹ yola çıkılacak olunursa, burada muhatabın Hz. Peygamber olmayıp okuma yazma bilen birisi olduğu ve Allah’ın, inanmayıp nankörlük eden o kimseye bu nimetini hatırlattığı da anlaşılabilir.

Diğer taraftan, Ebu Hayyân'ın Alak suresi 6'ncı ayetin başındaki “كَلَّمَ” (*kellâ*) edatı hakkında: “Allah'ın kendisine bahsettiği nimetlere azgınlık göstermek ve inkârcılıkla haddi aşmak suretiyle nankörlük gösteren kimseyi bundan men etmek manası taşır. Gerçi bu ayetin öncesinde kâfir olan bir insanın bahsi geçmemiştir; fakat sözün bağlamı buna delalet etmektedir.” şeklinde izahta bulunması,⁶⁰ ayetin bağlamı hakkında önemli bir malumat vermektedir.

Bütün bunlara rağmen müfessirler, Alak suresi 1-5'inci ayetlerini ilk nazil olan Kur'an ayetleri olarak kabul ettiğinden dolayı, bu ayetlerde geçen “الْإِنْسَانَ” lafzının genel manada insanoğluna karşılık geldiği sonucuna ulaşmışlardır.⁶¹ Ancak bu durum, yukarıda belirtilen gerekçeler sebebiyle bağlamla tam olarak örtüşmemektedir.

Ayetleri baştan itibaren okuyup bağlamı içerisinde mana verecek olursak karşımıza şöyle bir anlamın çıkması da muhtemeldir: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! Ki o, (inkâr eden) insanı ”alak”tan / “yumurta hücresi”nden yarattı. (O inkârcıya) bildir (ki o, kerîm değildir). Asıl Kerîm olan Rabbindir.” (el-Alak 96/1-3).

Sonuç

Kur'an ayetlerini, kendi bağlamı içerisinde değerlendirmek, onu doğru anlamamanın ve sahih bir şekilde yorumlamanın en önemli ilkelerindedir. Kur'an'ı doğru anlamak, doğru din anlayışının temel ögesidir. Zaten Kur'an'ı okuma, anlama ve yorumlama faaliyetlerinin ana gayesi de doğru din bilgisine ulaşmaktır.

⁵⁹ “Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil’de vasıflarını yazılı buldukları o **ümmî nebî olan peygambere** tâbi olanlardır. O (peygamber), onlara iyiliği emreder, onları kötülükten sakındırır...” (el-A'raf 7/157). “De ki: 'Ey insanlar! Şüphesiz ki ben sizin hepinize, göklerin ve yerin hükümrânlığı kendisine ait olan, kendisinden başka hiç bir ilâh olmayan, hayat veren ve öldüren Allah'ın gönderilmiş elçisiyim. O halde Allah'a iman edin. Allah'a ve kelimelerine iman eden **ümmî nebî olan elçisine** de iman edin ve ona uyun ki, doğru yolu bulmuş olursunuz.' ” (el-A'raf 7/158). “Sen bundan önce ne bir Kitâp **okuyor** (tilavet ediyor), ne de elinle onu **yazıyordun**. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar elbette şüpheye düşerlerdi.” (el-Ankebût 29/48).

⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 10: 508.

⁶¹ Mustafa Öztürk – Hediye Ünsal, “Evvelü Mâ Nezel Meselesi Bağlamında Erken Dönem Mekki Surelerin Kavram ve Anlam Dünyası”, 128. Bu makalede ilk inen ayetlerin Alak suresinin ilk beş ayeti olmayıp, Fâtiha suresi olduğu teferruatı olarak ele alınır ve konuyla ilgili uzun mütalaalar serdedilir. Dolayısıyla Alak suresi ikinci ayetindeki “el-insân” kelimesinin de, genel manada insan cinsi değil, Ebû Cehil olduğu ifade edilir.

Kur'an'ı doğru anlamak için bağlamın önemi çok eskilerden beri vurgulanmasına rağmen maalesef buna aynı oranda riayet edilmediğine şahit olunabilmektedir. Öteden beri Tefsir Usulünün önemli konularından bir tanesinin de siyâk, sibâk, Münasebetü'l-Kur'an ve Esbabı Nüzul gibi konular olmasına rağmen Kur'an tefsiri üzerinde çalışanlar, bağlamı önemsemeyen parçacı yaklaşımlardan bir türlü uzak kalamamışlardır. Kur'an yorumcularına düşen, öncelikle, ayetin kendi bağlamı içerisinde ne anlama geldiğini tespit etmektir. Onu yorumlamak ve kapsamını belirlemek daha sonraki bir iş olmalıdır.

Bu çalışmada Kur'an ayetlerinden örneklemeler yapıp bazı ayetlerin bağlamını belirleyerek bu bağlama uygun anlamlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda isimlerin başındaki harfi tarifin bağlamın tespit edilmesinde önemli rol oynadığı ve bu tespit sonucunda hem daha doğru hem de daha zengin anlamlara ulaşmanın mümkün olabileceği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ayetler arasındaki münasebetin, pasajlar arasındaki konu bütünlüğünün tespitinde önemli katkı sağlayacağı da belirgin hale gelmiştir. Bağlam ile sadece siyakın kastedilmemesi gerektiği, bunun yanında ayetle alakalı olan çevresel faktörlerin de göz önüne alınmasının anlam zenginliğine yol açacağı, hatta çoğu zaman bu durumun anlamın ortaya çıkması için kilit rol oynadığı da anlaşılmıştır.

Sonuçta, tüm mealleri incelemenin imkânsızlığı münasebetiyle bunlardan en yaygın kullanıldığı var sayılan bazıları incelenerek, bu meallerde elde edilen anlamlardan daha farklı olanlarına ulaşarak, ayetlerin bağlamında ele alındığında farklı anlamların ortaya konulabileceğine şahit olunmuştur.

Kaynakça

- Abdel Haleem, Muhammad. "The Role of Context in Interpreting and Translating the Qur'an", *Journal of Qur'anic Studies* 20/1 (2018): 47-66.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Arslan, Gıyasettin. "Türkçe Kur'an-ı Kerim Meallerinde Hedef Dilin Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 27-44.
- Ateş, Avnullah Enes. *Kur'an Yorumunda Siyakın Yeri -Zemahşerî Özelinde-*, İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2018.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aycan, İrfan. "Nadr b. Hâris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bakkal, Ali. *Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2009.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn. *Meâlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr. 4. Baskı. 8 Cilt. b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1417/1997.
- Bidav, Yılmaz. *Arap Dilinde Zâid Harfler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sabîbu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru tavki'n-necât, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Daşkıran, Yaşar. "Temmâm Hassân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/2 (2015): 149-163.
- Deliçay, Tahsin. -Koç, Sadık. "Arap Dilinde Harf-i Ta'rif". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2002): 191-210.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 41. Baskı. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Babru'l-mubît fi't-tefsîr*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1420.
- Fayda, Mustafa. "Velid b. Mugîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gökkır, Necmettin. "Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" ilişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi". *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü* (Ağustos 2009): 333-344.
- Gül, Ali Rıza. "Kıyamet Suresi'nin 16-19'uncu Ayetlerine Yüklene Geleneksel Yorumlar Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003): 69-108.

- Gürkan, Nejdet. "Arapçada "El" Takısı ve Fonksiyonları". *Ekev Akademi Dergisi* 18 (2004): 357-374.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- İbn Atiyye el-Endelüsî. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Abdüsselam Abdüşşâfî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâleddîn b. Yûsuf b. Ahmed. *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'arîb*. Thk. Mâzin el-Mübârek – M. Ali Hamdullah. 6. Baskı. Dîmeşk: Dâru'l-fıkr, 1985.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin. "Svk". *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin. *Mukaddime fî Usulî't Tefsîr*. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1490/1980.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. "Bâbü'l-insân". *Nüzbetü'l-A'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vüçûbi ve'n-nezâir*. Thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1422.
- İsfahânî, Râgıb. "Sly". *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dîmeşk: Dâru'l-kalem, 1412.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*. 11. Baskı. İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ebû Cehil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 117-118. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Karadâvî, Yusuf. "Kur'ân Tefsirinde İdeal Yöntem". Trc. Muhittin Akgül. *Diyanet İlmî Dergi* 38/3 (2002): 57-90.
- Karaman. Hayreddin, – Çağrıçı, Mustafa. – Dönmez, İ. Kâfi. – Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karlı, İlyas. - Kaplan, Ahmet. "Dilde Anlam ve Karine İlişkisi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2016): 7-27.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Manzûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 171-172. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Kılıç, Ünal. "Peygamberimizin Risalet Öncesi Geçim Durumu". *İstem* 4 (2004): 189-200.
- Kurtubî, Ebû Abdillah Şemsüddin. *el-Câmiu li abkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Etfîş. 3. Baskı. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâturîdî – Te'vîlâtü ehli's-sünne*. Thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005.

- Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1423.
- Müslim b. Haccâc. *Sabîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Neseî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzüddin. *Tefsîru'n-Neseî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl)*. Thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kalem et-tayyib, 1419/1998.
- Ömer, Temmâm Hassan. *el-Lügatu'l Arabiyye Ma'nâbâ ve Mebnâbâ*. 5. Baskı. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1427/2006.
- Önkâl, Ahmet. "Übey b. Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 272. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öztürk, Mustafa. –Ünsal, Hadiye. "Evvelü Mâ Nezel Meselesi Bağlamında Erken Dönem Mekki Surelerin Kavram ve Anlam Dünyası". *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu Bildirileri (Çorum, 29 Haziran – 01 Temmuz 2012)*. Ed. Mesut Okumuş. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb - Tefsîru'l-kebîr*. 3. Baskı. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*. Thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Suyûtî, Celâlüddin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Tirmizî. *Şemâil-i Şerîf Tercemesi*. Trc. Muhammed Raif Efendi. Sad. Bekir Başarıcı. Konya: İhya Yayınları, ts.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Uzun, Nihat. "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 37 (2012): 1-28.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Ünver, Mustafa. "Murâdî İlâhîye Ulaşma Çabası Ekseninde Kıyâme Sûresi 16-19'un Komşu Âyetlerle İlgisizliği Vehmi Üzerine Bir Mülâhaza". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 / 14-15 (Haziran 2003): 207-220.

- Ünver, Mustafa. "Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet -Elmalılı Tefsiri Örneği-". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1 (Nisan 2017): 73-120.
- Vâhıdî, Muhammed b. Ali. *el-Vasût fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- Vâhıdî, Muhammed b. Ali. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1415.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Müddessir Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yaşaroğlu, M Kâmil. "Müzzemmil Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 252. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yiğit, İsmail. "Ukbe b. Ebû Muayt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'zî't-tenzîl*. 3. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedruddin. *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1376/1957.